

AYAZ İSHAKİ'NİN ESERLERİNDE EĞİTİM

Alsu KAMALIEVA*

ÖZET

Tatar Aydınlanma (Milli Yenileşme) hareketinin öncülerinden olan Ayaz İshaki'nin eserlerinde eğitim en önemli konu başlıkları arasında yer alır. Eserleriyle Tatar toplumunu etkileyen Ayaz İshaki, "ceditçilik" adı verilen yenileşme hareketinin temsilciliğini yapmış, "maarifetçilik" adı verilen eğitim hareketinin de öncüsü olmuştur. İshaki, eserlerinde çağdaş ve modern bir eğitim anlayışını önermiş ve bu eğitimin nasıl olması gerektiğini anlatmıştır. Geleneksel medrese eğitimini eserlerinde hicveden Ayaz İshaki, Batılı tarzda, bilim merkezli bir eğitim modeli üzerinde durmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ayaz İshaki, eğitim, ceditçilik, Tatar toplumu.

EDUCATION IN AYAZ ISHAKI'S WORKS

ABSTRACT

Being one of the predecessors of Tatar illumination movement, Ayaz Ishaki concentrated on education widely in his works. Through his works, he influenced Tatar people. He represented the innovation movement which is called as "ceditçilik" and he initiated the education movement which is called as "maarifetçilik". In his works, Ishaki recommended an understanding of a contemporary and modern education and he explained how to achieve this education. Satirizing the traditional madrasah education in his

---

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, alsukamal@yahoo.com

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

works, Ayaz Ishaki focused on a European style and a scientific centred education model.

Key Words: Ayaz Ishaki, education, innovation, Tatar people.

GİRİŞ

Ayaz İshaki, Tatar toplumunun aydınlanması için büyük mücadeleler vermiş bir sanatçıdır. Bundan dolayıdır ki onun eserlerinde karşımıza çıkan ilk ve en önemli sosyal olgu eğitimidir. İshaki piyeslerinde mensubu bulunduğu Tatar Ceditçilik (Milli Yenileşme) hareketinin de gereği olarak eğitime büyük yer vermiştir.

O, bir taraftan geleneksel eğitim sistemini eserlerinde eleştirirken, diğer taraftan Tatar halkının en büyük sosyal sorununun eğitimsizlik olduğunu görmüş ve halkı eğitime teşvik etmiştir.

Bu arada İshaki'nin piyeslerinde şu söylemin dışında bizzat eserin kendi içerisinde pedagojik boyutlar tespit etmek mümkündür. Türk edebiyatında Namık Kemal'in piyeslerinde, Şinasi'nin "Şair Evlenmesi" piyesinde nasıl toplumu eğitmek amacı güdülüyorsa, İshaki'nin "Cemiyet" ve "Kıyamet" piyeslerinde olduğu gibi eserlerinde, toplumdaki bu yanlış bilgiler ve inanışlar tespit edilerek, toplumun bir anlamda eğitilmesi amaçlanmıştır.

1. İSHAKI'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE TATAR TOPLUMUNDA EĞİTİM ORTAMI

Ayaz İshaki'nin eserlerinde eğitim konusunu tam olarak ortaya koyabilmemiz için onun yaşadığı dönem ve o döneme kadar Tatar eğitim sistemine göz atmamız gerekir.

İdil-Ural bölgesinde yaşayan Tatarlar, Rus ve Çuvaş Fin-Ugor halkı ile yan yana yaşıyordu. Tatarlar Müslüman, diğerleri ise Hristiyan-Ortodoks ve ye totemizm inançları ile karışık. Tatarlar İslam dinine ait gelenek ve görenekleri sürdürüyorlardı. Tatarlar kendi dil, gelenek ve göreneklerini çocuklarına öğretmek için camilerin yanında mekteplerini açıyorlar, mekteplerde okuma-yazma, basit matematiksel bilgilerle birlikte dini geleneklerini de öğretiyorlardı. Toplumda babanın patriarkal etkisi, kadınların da bunlara mutlak itaati aşılıyor. Dersler daha çok Buhara Medreselerinde eğitim görmüş *Mollalar*, kız çocuklarına da Mollanın hanımı olan *"Abıstay"*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

tarafından verilirdi. Abıstaylara "*Ustabike*" de denirdi. (A. Aziz, "Tatar Tarihi", Moskova, 1925)

Kazan Hanlığı'nın Korkunç İvan tarafından 1552'de yıkılmasından beri, Tatarların Kazan'a nehir ve ulaşım yollarına yakın yerlere yerleşmeleri yasaklanmıştı. Müslümanlıktan vazgeçmeyen Tatar halkı, köylerde yaşamaya mahkûm edilmişti. Kimi Tatarlar da, kontrolden uzak olan Başkurt ve Mordovlar'ın yaşadığı bölgelere yerleştiler. Buralarda gizli mektepler açtılar. (Tatar Edebiyatı Tarihi, cilt 2, 1985:482-483)

Mekteplerde ders veren öğretmenlerin eğitim seviyeleri yeterli değildi. Buralarda gerek dini, gerekse başka konularda verilen bilgiler oldukça yetersizdi. Verilen her bilgi dogmatik kabul edilirdi. Buhara'ya giden Kazan Tatarlarının çocuklarının eğitimini sağlamak için geçim ve konut ihtiyaçları vardı. İhtiyaçlarını zengin Tatar tüccarları karşılıyordu. Zengin Tatar tüccarları okumak isteyen gençleri alıp medreseye yerleştiriyorlar ve para yardımıyla buluyorlardı. Eğitim süresi de uzun olduğundan okuyabilenler okuyordu. Daha fazla eğitimlerini sürdüremeyenler veya maddi imkânlardan yoksun olanlar, tahsillerini bırakıp, aldıkları bilgilerle Kazak, Kırgız göçebe halklarına veya Başkurt, Tatar köylerine gidip Mollalık (İmamlık) ve öğretmenlik yapıyorlardı, iyi tahlil alanlar ise "*Damella*" (*Büyük Molla*) oluyorlardı.

Ne var ki, medreselerde bunların dışında hayat için gerekli bilgilerin verilememesi, reform ihtiyacını doğurdu. Bir yandan Kazanlı alim *Abdünnasır Kursavi*, diğer yandan *Abdurrahim Utz İmeni* maarifet ve içtihat meselesini ortaya attılar. (A. Aziz, "Tatar Tarihi" Moskova, 1925)

İslam aleminin güçlenmesi, Avrupa toplumunda Haçlı seferleri, Rönesans ve dini Reform, Katolik-Protestan Savaşları, Okyanus ve yeni kıtaların keşfi, aydınlanma ile yeni fikirlerin gelişmesi ve teknolojik icatlarla, sanayi devrimi, muhafazakar krallık, aristokrasi ve kiliseye karşı halkçı demokratik başkaldırlara yol açtı.

Batıdaki teknolojik, askeri üstünlük ve güçlülük karşısında İslam alemi, Haçlı ve Moğol saldırıları sonucu, kütüphanelerdeki bilgi birikiminin yok olması, teknolojinin ve batı sanayi devriminin kendine vurduğu darbeler, mezhep çatışmaları ve sofiliğe yönelme gibi sebeplerle yoksul düşmekte ve zayıflamaktaydı. Bu gerilemeden Hristiyan Ortodoks alemi de nasibini aldı. Rus tahtına geçen *Çar I. Petro* ülkesine derhal batı teknolojisini, zihniyetini, ekonomisini, maliyesini ve onları güçlü olmaya sevk edecek sistemi getirmesi gerektiğinin bilincindeydi. Bunun için Batı tarzı akademiler, okullar

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

açtı. Batı eğitim sistemini getirdi. Kılık kıyafete varıncaya kadar pek çok alanda reformlar yaptı. Kütüphane ve müzeler kurdu. Sonuçta Rusya'yı çok uluslu bir İmparatorluk haline getirdi. Kendisi de İmparator oldu.

Rusya hakimiyet dairesine alınmış Müslüman toplumlar ise, şehirlerde ve ulaşım yolları üzerinde yaşamaktan men edilmiş, ticaret yapmak gibi haklardan da mahrum bırakılmıştı.

1. Petro, diğer devletlerle siyasi, iktisadi ve ticari ilişkilere girmek istedi. Bunun için diplomatik kadro ve yabancı dil bilen elemanlara ihtiyaç vardı. Ruslar arasında yabancı dil bilenlerin sayısı oldukça azdı. Türk toplulukları içinde ise kendi kendisini okullar açarak yetiştirebilen Kazanlılar arasında "Türki dil" denen o zamanki Tatar Türkçe'sini, bunun yanı sıra Arapça ve Farsça'yı, Rusça'yı, Çince'yi, hatta Latince'yi bile bilenler vardı; 1. Petro bu insanlardan faydalanmayı bildi. Bunlar ticari anlaşmaları o ülkenin diline çeviriyorlardı. Ticari anlaşmaları bildiklerinden, Müslüman ve Türk olduklarından dolayı Rus sermayesini kullanan Tatarlar o ülkelerde ticari koloniler kurdular. Böylece zengin Tatar tüccar sınıfı oluştu. Bunlar zenginlikleri ile eğitim-öğretime, okul ve cami açma, kitap yayınlama çalışmalarına öncülük ettiler.(Tatar Edebiyatı Tarihi, cilt 2, Kazan, 1985:490-495)

Ne var ki, Tatarlar Müslüman oldukları için ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüyor, "*paşman*" denen angarya işlerinde çalıştırılıyor, Hristiyan halkların vergileri de bunlara ödetiliyordu. Haklarını alabilmek için her fırsatta isyan çıkarıyorlardı. Onlar Stepan Razin, Yemelyan Pugaçov isyanlarına da katıldılar.

Fransız Devrimi'nin etkisinde kalan 2. Katerina derhal Müslümanlara da Ruslar gibi aynı hakları tanıdı ve dini özgürlüklerini verdi. Artık Müslümanlar camilerini kurmaya, mekteplerini açmaya ve dini eğitimlerini serbestçe yapmaya başladılar. 1788'de Orenburg'da Müslümanlar için "Duhovnaya Sobranya" (Ruhani Meclis) ve ertesi yıl Ufa'da müftülük kurumu olan Diniye Nezareti kuruldu. Vakıf kurma hakları tanındı. Eski Kazan Hanlığı'ndan kalan Tatar asilzadelerinin mirza denen asalet unvanları iade edildi.

Müslüman vatandaşların davalarına Ruhani Meclis bakacak, Nezaret İdaresi ise imam, hatip, müezzin, kayyum, kadı ve müderrislerin tayin işleriyle uğraşacaktı. Bu görevlere atanacaklar, Nezaret tarafından imtihan edileceklerdi. Kazanan ve Çarlık idaresine sadık olanlara "*ukaz*" denen belgeler verildi; tayin edileceklerde Mollalar arasında "*ukazlı*" ve "*ukazsız*" 'kavgası başladı, içtihadattan

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

yana olanların “ukaz”ları ellerinden alınmıyordu. Böylelikle yenilik taraftarı ile tutucular arasında skolastik kavgaları başladı.

Tatar mekteplerinin çoğu köylerde idi. 2. Katerina'nın din özgürlüğü getirmesi ile Orenburg ve Ufa'da medreseler açıldı. Hüseyiniye, Kasımiye, Bubi, Osmaniye, Muhammediye, Mercani medreseleri en meşhurları olmuştur. (Mühemmet, Gaynullin, “Tatar Maarifetçilik Edebiyatı”, Kazan, 1979)

Tarih, dil, edebiyat ve genel kültürü arttırmak için yapılan yayınlar, ders programlarına çeşitli bilgilerin girmesini de sağlamıştır. Böylece eğitimin gelişmesi için yapılan "Maarifetçilik" akımı meydana gelmiştir. (Y. Abdullin, “Ceditçilik Hareketi”, Miras, No 4, 1995:110)

Bazı Tatar aydınları Rus okullarında (gimnazyumda) okuyarak Batı kültürüne aşina olmuşlar, batı dillerini öğrenmek ve bu dillerden, Tatarca'ya tercüme yapmak imkânını bulmuşlardır. Bu aydınlardan bazıları 1905 yılında Rusya'da meydana gelen Meşrutiyet idaresi ve Anayasal rejimle kitapların yanı sıra gazete ve dergiler de yayınlatabilmişlerdi. (Flün, Musin, “Gayaz ishakiy”, 1998:14)

2. "CEDİT" HAREKETİ VE TATAR EĞİTİMİNDE YENİLİK ARAYIŞLARI

Batılı tarzda eğitim görenler, Tatar halkının eğitimde ilerlemesi için batılı tarzın Tatar mektep ve medreselerine sokulması için girişimlerde bulundular. "*Usul-i Cedit*" denen Avrupa'daki okullar gibi yazı tahtası, öğretmenün kürsü ve sandalyesi öğrencilerin de sıraları olmalı, sınıflar gerekli olan tablo ve haritalarla donatılmıyordu. Bu fikri savunanlara "*ceditçi*" dendi. (Y. Abdullin, “Ceditçilik Hareketi”, Miras, No 4, 1995:109)

Bu yenilikçilere, yani ceditçilere, eski usulün devam etmesi, bu geleneğin sürdürülmesi konusunda gelenekçiler tarafından baskı yapılmıyordu. Çünkü içtihat, ıslahat, tecdit gibi yeniliklerle gelenek bozulacaktı. Gelenekçilere göre bu gelenek bozulursa, gençler Batı kültüründen etkilenerek, ahlakları bozulacak, ana-babaya asi olacak, büyüklere saygıları kalmayacak, Hristiyanlığa sempati ile bakacak, kendi kimliğini yitireceklerdi. Onlar bu korku ile ceditçilere karşı çıkıyorlardı. Bunlara "*kadimciler*" dendi, işin ilginç tarafı Rus hükümeti kadimcileri destekleyerek ceditçiliğe engel olmak istedi. Ruhani Meclis ve Diniye Nezareti kurularak, bunlar aracılığı ile

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

verilen menşurlar ile Rus Hükümeti Müslümanlara bir yandan din özgürlüğü verirken, diğer yandan da onların faaliyetlerini kontrol altında tutuyordu. Yayınlarda sansür uygulanıyordu. Sansürcüler de menşurlu Mollalardan tayin edildi. Rus hükümetince kadimciliğin destek görmesinin sebebi, Tatar halkının gelişmesine, Milliyetçi çizgiye gelerek kendinin Bulgar, Tatar, Türk olduğunun bilincine varmasına engel olmak içindi. Onlar Tatarların sadece Rusya Müslüman'ı olarak kalmasını istiyordu.(Y.Abdullin, "Ceditçilik Hareketi", *Miras*, No 11-12, 1994:157-161)

İsmail Gaspıralı'nın "Dilde, Fikirde, işte Birlik" sloganı ve çıkardığı "Tercüman" gazetesi yaygın hale geldi ve Tatar balkının aydınlanmasında etkili oldu. Gaspıralı, birçok yazar ve şaire etki etti. Musa Akyığıt ilk Tatarca romanı olan "Hüsameddin Molla"yı yazdığında Gaspıralı'nın düşüncelerini hayata geçiriyordu.

Ayaz İshaki böyle bir eğitim tablosu ile karşı karşıya bulunduğu bir ortamda eserlerini yayınlamaya başladı. Gaspıralı'nın ortaya koyduğu ideal doğrultusunda faaliyetlerde bulunup, onu eserlerinde yansıtmıştır. Yazarın piyeslerinde yer alan eski-yeni çatışmasının nirengi noktasını eğitim oluşturmaktadır.

3. AYAZ İSHAKI'NİN ESERLERİNDE EĞİTİM

3.a. Batıl İtikatlar, Taassup ve Eğitim: Ayaz İshaki'nin eserlerinde eğitim ve eğitimin insan hayatındaki yerini yukarıda verdiğimiz bilgiler ışığında değerlendirmemiz, yapacağımız yorumların doğruluğu açısından önem taşımaktadır. Ayaz İshaki, piyeslerini böyle bir eğitim tablosu içerisinde, Tatar toplumuna modern eğitimin önemini anlatmak için kaleme almış ve bir çok piyesinde batıl itikatları ve taassubu yererek, modern bir eğitim anlayışının Tatar toplumu için önemini anlatmıştır.

"*Kıyamet*" piyesinde Şahyezdan isimli cahil ve görgüsüz bir zengin etrafından gelişen hadiseler anlatılır. Şahyezdan parasına güvenmekte, etrafına zulmetmekte, hizmetçilerine maaş ödememekte, hayır ve hasenat işlerine hiç yaklaşmamaktadır. Etrafını mollalar çevirmiştir. Bir gün köyde üzeri yazılı bir yumurta bulunur. Herkes üzerine yazılı bu yumurtayı konuşmaya başlar. Üzerinin yazılı olması ve ahir zaman alametleri arasında horozların yumurtlayacağı gibi bir inanışın olması bu yumurta etrafındaki tartışmaları büyütür. Herkes yumurtayı horozun yumurtladığını vehmetmeye başlar. Olayların bu şekilde gelişmesi, kıyametin yaklaştığı şeklinde yorumlanır. Herkes kıyamet kopacak diye işlediği günahları itiraf etmeye, Şahyezdan da

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

hizmetçilerinin parasını ödemeye başlar. Bütün halk kıyametin kopacağına artık inanmıştır, insanlar günahlarını itiraf etmekte ve affettirmeye çalışmaktadır. Bütün halk kıyametin kesin kopacağı kanaatine varınca gidip Rusları da aydınlatmaya ve onları da Hak dine davet etmeye karar verirler. Tam bu kararı uygulamaya koyacakları sırada bir mektup ortaya çıkar. Olayların devamı piyeste şöyle anlatılır:

“Damat molla:

Hazretler! O yumurta Allah tarafından gönderilen haber değil. Siz ona inanarak Rus'ları imana getirmeye gitmeyin. Onu ben kimyasal maddelerle sizlerin cahilliğinizi halka göstermek için, sizlerin hiçbir şey bilmediğinizi bildirmek için yazdım...” (A.İshaki, "Kıyemet". Miras. No 1, 1998:105)

Bir komedi olarak kaleme alınan "*Kıyamet*" piyesinde yazar bu sonla eğitimsizliğin ne kadar kötü olduğunu mizahi bir üslup içerisinde, canlı ve akıcı bir tarzda anlatmaktadır. *Eğitimsiz bir zengin* (Şahyezdan), modern eğitimden uzak, sadece dini bilgilere haiz mollalar ve yine eğitimsiz köy halkı, aydın, *okumuş bir genç* (Ahmet) tarafından oyuna getirilmekte, cahillikleri yüzünden gülünç duruma düşürülmektedir. Ahmet, aldığı eğitimle, yumurtanın üzerine kimyasal maddelerle bir yazı yazmış ve herkesin cahilliği ile alay etmiştir.

Bu piyeste, asıl vurgulanmak istenen, dinin, din adamlarının kötülüğü değildir. İshaki, sadece modern eğitimin ne kadar gerekli olduğunu, halkın aydınlatılması için kendisinin de mensubu olduğu Maarifetçilik hareketinin (Aydınlanma hareketinin) temel felsefesi olan bilim yolunda ilerlemenin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Yazarın önemli piyeslerinden biri olan "*Cemiyet*" komedisinde de olaylar daha komik sergilenir. Problemlerdeki mizah unsuru ise daha geniş ölçüde verilmiştir. Batıl inanış ve eskinin değer yargılarının toplumda açtığı yaraların başka bir boyutunu görürüz.

Şerif Bey ölmeden önce halka faydalı bir iş yapmak ister. Bir cemiyet (dernek) kurup mektepler açmak, fakirlere yardım etmek için 10 bin sum (ruble) verir. Piyes baştan sona bu cemiyetin nasıl olması gerektiğinden bahseder. Bu işe zenginler, din adamları, eğitilmiş gençler ve sıradan insanlar katılır. Fakat hepsi de işten çok kendi menfaatini düşünür. Bu fikre varılamayınca da bağırıp çağırımlar olur, tüzük parçalanır ve eser sona erer.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

"Cemiyet" piyesine konu olan olaylar 19. asrın başlarında Orenburg'da geçmektedir. O tarihlerde Orenburg, Tatarlar için Kazan gibi önemli bir merkezdi. Kazan fazlaca gözetim altında bulundurulmuş bir merkez olduğundan dolayı, Çarlığın rahatsızlık duyacağı faaliyetler, Tatarların ekseriyeti teşkil ettiği bölgelerdeki başka illere kaydırılıyordu. Orenburg bu merkezlerin başında geliyordu. Dolayısıyla esere mekan olarak Orenburg'un seçilmesi bir tesadüf değildi, aksine o devrin atmosferi yönünden gerçekçi bir seçimdir.

Eserde konu edilen çeşitli fikirlerin tartışılması da o devrin bir gerçeği olarak karşımıza çıkmaktadır. 19. asırla 20. asrın başları, Çarlık Rusya'sı içinde yaşayan çeşitli milletlerin, seslerini bir ölçüde yükseltebildikleri ve haklarını alabilmek için teşkilatlanma yollarını dünyanın gidişine göre ayarlamaya çalıştıkları tarihi bir evredir. Bu devirde çatışan görüşler, din adamları ve mollalarda ifadesini bulan "Ehli ulemanın" temsil ettiği skolastik medrese anlayışı ile, sanayileşmeye paralel olarak gelişen, Batı usul ve tekniklerinin kullanılmasının şart olduğunu ileri süren ceditçiler arasındaydı.

Ayaz İshaki'nin "Cemiyet" adlı eserinde, bu çatışmanın ne kadar şiddetli olduğunu gösteren bir yapı söz konusudur. Mollalar bile, esere adını veren cemiyet kurma yolunun aslında Rusluğa teslim olduğunu ısrarla savunacaklardır.

“Salih:

*Madem ki, Ruslardan çok korkuyorsunuz,
öyleyse Rusların uğraştığı deri işiyle neden
uğraşıyorsunuz? Bu, Rus'a benzemek oluyor be!*

Halk:

Dünya işi işte. Ticaretsiz geçim olmaz.

Şerif Bey:

*Ey cemaat, bu işin günah olacağı
söylentilerine inanmıyorum. Benim fakir, zayıf
ihtiyarları toplayıp onları yedirip içirmem, yanlış
bir şey midir?*

Bir imam:

*Evet, şu sizin gayeniz olmasa, mesela
ubşçestva (dernek, cemiyet) açma işi olmasa,
elbette sevap olur.*

Şerif Bey:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Yetim çocukları toplayıp okutmak günah mı?

Müezzin:

Okutmanın şekline bağlı, eğer seleflerin yoluyla olursa sevaptır; usulü ceditle otursa, kara tahta olursa haram olur.

Birisi:

Usul-ü cedit gerekli değil!

Birkaç kişi:

Gerekmez, gerekmez!

Şerif Bey:

Durun, durun, siz bana cevap verin. Şimdi ben şu fakirleri toplayıp yedirsem, onlara bir sanat öğresem, bunun için beni kıyamet günü yakarlar mı?" (Gayaz, İshaki, "Cemgiyet, Zindan. Kazan, 1991:483)

Mollaların bu durumu, yazara alaycı bir üslupla konuyu hicvetme duygusunu vermiştir. Bir cemiyet kurulurken, cemiyet fikrinden başlayarak Tatarların sosyal hayatı ve bu hayatın her sahadaki yansımaları mollaların süzgecinden geçirilerek verilmekte ve mollalar, topluma bir engel olarak sunulmaktadır. Ayrıca, o döneme kadar mollaların sözünden çıkmayan halka, mollaların da sıradan bir insan olduğu ve çoğunun verdiği fetvalarının kendi kafasından uydurduğu, bu yüzden de "hurafe" gibi batıl inanışların ortaya çıktığı anlatılmaktadır.

"Bir kişi:

Onlar (Hocalar) bidatten korkuyorlar. Ulemaya ubşçestvalara gitmek yakışmaz. Peygamber zamanında ubşçestva olmamış.

Musa Mirza:

Sadık ağabey , öyle olur muymuş? Bu Müslümanların hepsi ubşçestvaya gelmemişler, bunlar cemiyete (cemiyet sözünü Mişer şivesiyle söyler) gelmişlerdir diye düşünüyorum, ben ubşçestvaya gelmedim, cemiyete geldim.

Halk:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Ubşçestva değil! Cemiyet! Cemiyet!"
(İshaki, "Cemiyet", 1991:480)

Ceditçi anlayışın önderlerinden biri olduğunu belirttiğimiz Ayaz İshaki için mollaların söylediklerinin mantıklı bir açıklaması yoktur. Tatar Tatar'dır, Rus Rus'tur; ancak Rus'un dini ve gelenekleri nasıl yeni usul ve anlayışlara imkân veriyorsa, Tatarın dini ve gelenekleri de yeni hayata göre yeni kurum ve kuruluşlara imkân vermeliydi. Ona göre bunun aksini düşünmek mümkün değildir. İmamlar toplum içindeki kendi imtiyazlarını devam ettirebilmek gayesiyle yeni tarz eğitimi engellemişlerdir.

"Cemiyet" piyesinde eğitim konusunu araştırırken üsluba da dikkat çekmek gerekir. Sayısız toplantı ve tartışma ile, konuya ciddi bir yaklaşım gösteren yazarımızın kullandığı **satirik** üslup, bir bakıma değişik bir yolun denenmesi ihtiyacından doğmuştur. Normal mantık ölçüleri içinde tartışmadığı meseleleri hiciv ölçüleri içinde yumuşatarak okuyucuya ve seyirciye sunmak istemiştir.

Yazar piyesin birçok yerinde de taassubun yarattığı kavram kargaşası ve Tatar toplumu arasındaki çatışmaları ele alarak işlemektedir.

Gerçekten bu üslup içerisinde zıt görüşler abartılarak sunulmakta, komik unsurlar sayesinde yazarın benimsediği ceditçi görüşe yol açılmaktadır.

"Bir kişi:

O niye sadece kurşun kalemle üzerini çizdi? Ubşçestva denilen sözü tamamen yok etmek gerek!

Musa Mirza:

Evet evet, doğru, kalem (kalem kelimesini Mişer gibi söyler) ile çizmek gerek.

Halk:

Çiz! çiz! (Salih, karalar)

Birisi:

Burada demiş ki, halk. Hangi halk? Niye ona bütün Müslümanlar dememiş?" (İshaki, 1991:486-487)

Cemiyet tüzüğünün onaylanması sırasında yaşanan bu tartışmada yazar ince bir üslupla molla geçinenler ve onlara

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

inananların cahillikleri ile alay etmektedir. İshaki bütün bu boş inanış, taassup ve iç kargaşanın ancak modem bir eğitim anlayışıyla ortadan kaldırılacağına inanır.

“Salih: (okur)... *cemiyet mektepler açmaya, akşam dersleri vermeğe, büyük küçük herkes için gerekli zanaatları öğretmeye gayret edecek ve de, gerekli kitapları basturmaya çalışacaktır*”.

Musa Mirza: *Burası nasıl, cemaat?*

Cemal Kuda: *Bu mektep dediğiniz ne? Mektep , Rusça işkul denilen kelime. Bize işkul gerekli değil! Biz, elhamdülillah Müslüman'ız, Müslüman*” (İshaki, 1991:495)

Rusça'dan günlük Tatar diline giren ve aslı "*şkola*" olan okul anlamına gelen işkul" sözcüğün halk ağızlarında farklı kullanılışlarını veren yazar, tam telaffuz edilmeyen bu sözcüğe ve bununla beraber Tatar kültür hayatına giren yeni yaklaşımlara halkın bakışını bu şekilde bir anlamda hicvetmektedir.

Cemal Kuda:

Orada "akşam dersleri" demiş. Bu ne demek?

Salih:

Gençliğinde okuyamayıp, gündüzleri de zamanı olmadığı için okuyamayacak olan kişiler için akşam ders verme oluyor.

Birisi:

Bu, akşam dersi olur. Sureler, imanın şartları ezberlenir, dualar öğrenilir.

Salih:

Sadece bunlar değil, okuma yazma da öğretilecek.

Müezzin:

Bu iş nasıl olur? Böyle olursa, akşam dersi olmaz. Bu, Ruslarinki gibi olur. Bu, eskiden kalan adetin tam tersi olur. Akşam derslerinde dualar öğrenilmeli, sureler ezberlenmeli. Bu ise başka oluyor. Bitmem, bu konuda kitap ne der?

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Birisi:

Ben anladım. Bu, Rusların "Pazar Okulları" gibi olacak. Gerekmez!" (İshaki, 1991:494-495)

Bu bölüm İshaki'nin yeni eğitim anlayışı konusundaki tavrını göstermesi bakımından ilginçtir. Yazar hayatı boyunca savunduğu modern eğitim anlayışına uygun bir okul yaptırılmasını piyeste kurulması istenen cemiyetin tüzüğüne yerleştirmeye çalışmakta ve buna hangi zihniyetin, hangi sudan gerekçelerle karşı çıktığını abartılı üslubuyla çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Halk, yeni tarz eğitime, mollaların da etkisiyle karşı çıkmakta, bu okulların Hristiyan-Rus okulu olacağını düşünmektedir.

İnanç ve kültür farklılıklarının gittikçe daha keskinleştiği Müslüman-Ortodoks inanç sistemlerinde oluşan ve asla bilimle uzlaştırılamayan bu batıl inançların halkın kalkınma ve eğitimine yaptığı olumsuz etkiyi yazar şu eleştiri ile verir:

“Cemal Kuda:

Hazret, bu bizim ubşestvamızdan da şeytan yaratılmaz mı ki?

Halife:

Orasını Allah bilir. Allah sonunu hayırlı etsin!

Birisi:

Hazretler, bu şeytanların doğumu da mı oluyor?

İmam:

Olur, olur! Kitap demiş ki; onların doğumunda yetmiş bin erkek yetmiş bin kadınla zina eder. Yetmiş bin fıçı içki içilir. Onların doğum gününe rastlayan kişi helak olur.

Diğer kişi:

Hazret, bizim "şeytan düğünü" dediğimiz bir şey var. Bu, şeytanın nikah töreni mi oluyor?

Hazret:

Evet, evet! Bu şeytanların dansıdır. Fakat şeytan nikahı demek olmaz, onların nikahı yok.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Nikah, elhamdülillah, sadece Ehli Müslüman'da olur.” (İshaki,1991:505-506).

Piyetin bu bölümünde yazar, dinin gerçeklerini bilmeden kendilerine göre bir din yaratarak halkı yanıltan cahil hocalarla alay etmektedir. Olmadık tartışma konuları ile halkı din adına cahilliğe yönelten mollaların bu tutumu piyetin daha başka yerlerinde de İshaki'nin alay oklarından nasibini alır.

Piyeste yapılan tartışmalar sonucunda bir cemiyet kurulması kararına varılır ve gereken belgeler hazırlanarak imza safhasına gelir.

Musa Mirza: *Buyurun, hazretler, imza atalım.*

Mollalar: *Önce sen kendin imzala!*

Musa Mirza: *Hazretler, sizden önce imzalamak olur mu! Siz din adamısınız.*

İmam: *İmza atalım mı cemaat? Bundan Rusça konuşulmaz, Rusça yazılar, kitaplar filan çıkmaz değil mi, Musa Mirza?*

Musa Mirza: *Burada olduktan sonra hiç bir şey olmaz!*

Halk: *İmzala hazret, imzala”*
(İshaki,1991:512)

Halkın bilmediği yeni bir kavrama ürkek yaklaşımı yine bir cahillik örneği olarak piyetin bu bölümünde sahneye taşınır.

“Cemal Kuda:

Niçin Besmeleden sonra ebcedi yok?

Halk:

Niçin yok?

Musa Mirza:

Yaz!Yaz! (Salih güler ve yazmaya başlar.)

Cemal Kuda:

Bu ne bu?(Bütün halk çayın başından kalkar. Kapı daha da açılır. Birbirlerine girip, kâğıda bakmaya çalışırlar.)

Birisi:

Kuş resmi, kuş resmi!

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Birisi daha:

Hacı da var, hacı da var! İşte, işte! (Salih kağıda bakar.)

Mollalar:

Bu ne bu, bu ne bu! Siz bizi aldatıp imza attırıp Rus yapmak istiyordunuz, öyle mi?

Kuda:

Cemaat, ben size bunun altında bir şeyler yattıyordur dedim!

Cemal Halk (sinirlenir):

Gel de inan! (Salih ve arkadaşları şaşırıp kalırlar.)

Şerif Bey:

Kuş olsa, ne olur sanki?

Halk: (Salih'e):

Sen bizi Rus yapmak için mi imza atturdun? (Yumruklarım sıkarak Salih'in yanına gelirler.)...Bizi Rus yapmak mı istedin? (İshaki,1991:513-514)

Görüldüğü gibi A.İshaki halkın içinde bulunduğu psiko-sosyolojik durumu en ince detaylarına kadar algılamıştır. Toplumun içine yuvarlandığı hurafe bataklığının onu nasıl kendi misyonundan uzaklaştırdığını yakalamıştır. Dinine bağlı olmak isteyen halkın mollalar yüzünden ne hallere düştüğünü anlatan İshaki, halkın mollalar yüzünden hurafeleri dinin emriymiş gibi kabul ettiğini gözler önüne sermiştir. A. İshaki, "Tercüman"la İsmail Gaspıralı'nın açtığı yolun pratikte uygulayıcısı olmuş ve İdil-Ural Türklüğünün bataklıktan kurtulmasının da ancak eğitimle mümkün olacağına inanmıştır. İshaki Tatar toplumunun bu durumunu piyesler aracılığıyla halka sunarak halkın özeleştiri yapmasını sağlamak istemiştir. Halkın adeta dokunulmazlık zırhına büründüğü ve tabulaştırdığı "hazret, molla" adlı din adamının cehaletinin seviyesini ince espri anlayışı içinde hicvetmektedir.

Eserin sonunda hazretlerin anlayışının geçerli bir anlayış olmadığı fikri verilmek istenmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

3.b. Eski ve Yeni Eğitim Tartışması: Ayaz İshaki'nin eğitim konusunu işleyen piyeslerden bir başkası da "*İki Aşık*"tır. "*İki Aşık*" piyesinde yazar kahramanları kesin çizgilerle, iyi ve kötü diye ayırmaz. Bu bakımdan *realist* bir eser olarak değerlendirebiliriz. Onlar, her insana has olan olumlu ve olumsuz tarafları ile verir. Bu şekil daha çok Abdulkayyum ile Hurşit tiplerinde görülür. Bu eserde de eski eğitim yöntemleri ile yeni eğitim arasındaki farkı gösteren bölümler bulunmaktadır.

Eserin sonunda aydın gençler kazanırlar ve cehaletin bataklığına saplananlar kaybederler. Burada, topluma asıl yön verenlerin aydın zümre olduğu, sıkıntılara ve eziyetlere maruz kalsalar bile sonunda hep kazandıkları vurgulanmaktadır. Belirli bir müddet için şahsi çıkarlarına dokunan aydınlara karşı karalama kampanyaları yürütülebilir, toplum nezdinde itibarları sarsılabilir; ancak o toplum sonunda gerçekleri anlar ve kendileri için çalışan ve kendilerini düşünen insanların milli benliğine bağlı aydınlar olduğunu kavrar ve onların peşinden gider, diğerleri de olmaları gereken yere konur. Aydınlık her zaman karanlığı yenir, eğitim cehaleti eninde sonunda ortadan kaldırır. Eserde de üzerinde durulan ana tema budur.

Yazarın bir başka piyesi de yeni eğitim anlayışının yanlış yansıması sebebiyle kozmopolitleşmeye dönmesini konu eder. "*Can Bayeviç*" eserinde yazar eğitimsiz insanların kendilerini topluma kabul ettirmek için olduklarından farklı görünmeye çalışmalarını eleştirerek onların bu tavırlarıyla nasıl gülünç duruma düştüklerini anlatır. Bu yönüyle Can Bayeviç, *Moliere'nin "Kibarlık Budalası"* adlı piyesini andırır.

Bu piyeste Ayaz İshaki, eğitimsiz kişilerin toplum içerisinde nasıl zor durumlara düştüklerini, gülünç olduklarını yine mizahlı bir üslubuyla ortaya koyar. Can Bayeviç, cahilliğini, kültürsüzlüğünü gizlemek için bir takım gülünç tavırlara girer. Birkaç kelime Rusça konuşur, Rusları taklit etmeye çalışır. Kahramanımız eğitim ve değişmeyi kozmopolitleşme ve taklit olarak anlayarak komik duruma düşer.

Kendi cahilliğini gizlemeye çalışan, bunun için de kendisini bilgili, kültürlü ve asil birisi olarak tanıtmaya çalışan sonradan görme zengin Can Bayeviç'i sürekli gülünç durumlara düşüren İshaki, bu piyesinde de eğitilmiş insan ile cahil insan arasındaki farkı komedi tarzının esnek sanat zemininde ortaya koyar.

"*Üç Kadınla Hayat*" adlı eserinde ise kadın ve kadın eğitimine ağırlık verilmektedir. Kazan'ın zenginlerinden Kerim, Esmâ isimli akıllı, sabırlı, itaatli hanımı ile güzel bir ömür sürdürmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Ama Kerim yeniden evlenir. Esmâ buna çok üzülür, ama aldığı terbiye nedeniyle sesini çıkarmaz. Fakat yıllarca kötü yolda yaşayan ikinci hanımı Meryem, söz dinlemeyen birisi olur. Hanımlarının üstüne gizli gizli sevgili tutmaya çekinmeyen Kerim üçüncü kez evlenmek ister ve kendisine para borcu olan birinin kızı olan Sorur'u alır. Kerim artık vaktini Sorur'a da ayırmaktadır. Meryem bütün kinini bu kıza yöneltir. Ona sadece laf söylemekle kalmaz, dövmeye de kalkışır. Bir gün bu ikisi arasında çok şiddetli bir kavga çıkar. Kerim Meryem'i boşamaya mecbur kalır. Yazar Kerim'i birbiri ardınca felaketlerle karşılaştırmaya devam eder. Sorur Kerim'i hiç sevmemektedir. Ayaz İshaki, Kerim'in son günlerini acınacak bir şekilde verir. Nihayet, o da Sorur'un babasının durumuna düşer. Sonunda istemeyerek evlenen Sorur da babasının evine döner ve yine başlangıçta olduğu gibi sadece Kerim ile Esmâ kalır. Esmâ küçük, fakir evinde hastalanıp yatağa düşen kocasına, eşyalarını satarak bakar. Yazar Kerim'i cezadan kurtarma yoluna gitmez. Eserin sonuna kadar cezalandırmaya devam eder. Kerim öylesine almış olduğu biletine büyük bir ikramiye çıkınca, son görev olarak bunu karısı Esmâ'ya verir ve hayata gözlerini kapatır.

Yazar bu eserinde eğitimsiz bir adamın hem kendisine, hem de çevresindeki insanlara yaşatmış olduğu acı olayları gözler önüne sermiştir.

Yazar davranışlarından dolayı piyesin kahramanını cezalandırmaktan çekinmez. Bu piyeste eğitimsiz kişilerin içine düştüğü gülünç hallerin yansıtılmasının yanı sıra bir başka boyut daha aramak gerekir.

"Üç Kadın ile Hayat" piyesinde İshaki'nin, piyeslerini toplumu eğitmek için bir araç olarak kullanılmasının tipik örneğini görürüz. Modern bir hayat tarzını Tatar toplumuna yansıtmakla kendisini görevli sayan yazar, geleneksel toplum dokusunda sıkça rastlanan çok evliliği hicvetmekle, alaycı ve zaman zaman acıklı bir üslupla çok evliliği eleştirmektedir.

Bu yapıyla, "Üç Kadın ile Hayat" eseri İshaki'nin toplumu eğitmek amacıyla kaleme aldığı eserlerinden birisidir. Bu piyeste asıl maksat toplumu belli bir konuda eğitmek, yanlışını düzeltmektir.

Ayaz İshaki, eserlerinde hep aydın insanlara değer vermektedir; çünkü onlar cehaletin bataklığına saplanmış düşüncelerle dünyaya bakanlardan farklıdır. Cehaletin bataklığına gömülen insanlar toplumu felakete götürürler; sebebi de, yarasa nasıl ışıktan korkarsa, onlar da aydınlık yolu gösteren ilimden korkmaktadırlar, ilimden korkan insanlar ise insana değer vermezler, veremezler, çünkü insanı anlayamazlar. Ayaz İshaki de Tatar halkına ilmi, irfanı ve

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

onlarla mücehhez olan şahsiyetlerin yetiştirilmenin gereğini vurgulamaktadır. Aydın kişiliğe sahip kahramanlarını yüceltmesinin sebebi de budur.

İshaki'nin eserlerinde göze çarpan bir başka konu da *kadının toplumdaki yerini saptaması ve kadının olması gereken yeri ortaya koymasıdır*. Kadın hakları konusunda oldukça duyarlı olan Ayaz İshaki, kadının toplum içinde ikinci plana itilmişliğinden şikayetçidir. Hemen hemen tüm eserinde, kadının erkekten aşağı tutulmaması yönünde mesajlar verir. Yazar birden fazla kadınla evlenmenin toplumdaki eğitim eksikliği düşüncesinden kaynaklandığı kanaatinde dir.

İshaki, "Üç Kadın ile Hayat" piyesinde eğitilmiş kadınla eğitimsiz kadın arasındaki farkı bütün çarpıklığı ile gözler önüne sermekte ve kadınların mutlaka öğrenim görmesi gerektiği görüşünü savunmaktadır.

Yazarın incelediğimiz toplam beş piyesinde eğitimin farklı boyutlarının ele alındığı görülmektedir. Yazar böylece eğitimi çok yönlü olarak ele alıp toplum için önemini ve gerekliliğini vurgular. Eski eğitimin toplumda gelişmeyi engelleyici yönlerini eleştirir. Halk arasında oluşan ve zarar veren boş inanışlar ve boş taassubun Tatar toplumuna etkileri gözlem sonucu belirlenir.

Kendisi Tatar aydınlanma hareketi olarak anılan "ceditçi" görüşün temsilcilerinden olan İshaki Tatar toplumunun geleceğinin iyi bir eğitimle aydınlanacağını farkındadır. Bunun için geleneksel eğitime karşı çıkar ve Avrupalı tarzda okullar açılması gerektiğini savunur. "Cemiyet" piyesinde bu konuyu detaylı olarak işleyen sanatçı, yeni tarz eğitime karşı çıkan mollaları yerer ve onların daha çok menfaat kaygısıyla böyle davrandıkları görüşünü savunur.

İshaki'nin bazı eserlerini doğrudan eğitim aracı olarak kullandığını söylemek abartılı olmayacaktır. O, piyeslerinde işlediği konularla, verdiği mesajlarla piyesi izleyenlerin yeni bilgilerle ve yeni bir anlayışla tiyatro binasından ayrılmasını arzulamış olmalı ki, yanlış bilinen konulara, yanlış anlayışlara detaylı bir şekilde bu eserlerde yer vermekte ve sonuçta doğrusunu açıklamaktadır.

Komedi tarzında verdiği eserlerde de İshaki'nin eğitim merkezli bir zihniyet taşıdığı görülür. "Can Bayeviç"te, "Kıyamet"te ve "Cemiyet" piyesinde İshaki eğitimsiz kişilerin söz ve davranışlarıyla nasıl gülünç durumlara düştüğünü bir karikatürücü abartısı ve inceliğiyle vererek toplumun bu tiplerden bir ders çıkarmasını amaçlar.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

SONUÇ

Ayaz İshaki, ceditçilik usulünü benimseyen anlayışın önderi durumundadır. Ona göre Rusya Müslümanlarının kurtuluşu eskilerde kalmış bilgi ve usulleri tekrarlayan medrese anlayışında değildi. Üstelik bu medrese anlayışı Rusya Müslümanlarını kendi tahakkümleri altında bulundurmaktan başka bir şey düşünemeyecek hale gelmiş olan bir zümrenin elinde idi. Bu zümre, her şeyi kutsal dine göre yorumladığını ifade ederek halkın başka fikirlere yönelmesine imkan bırakmayacak kadar güçlenmiş olan bir sınıf olarak oluşmuştur. Onların anlayışlarına göre yeni bir usulü benimsemiş olmak, o usulü ortaya koyanların boyunduruğunu kabul etmektir. Yani "değişen dünyanın yeni şartlarına göre yeni şeyler yapamazdınız". Bu durum, yeni yetişen aydınlar için, dini asli kaynağında yeniden yorumlayarak kurtuluşa elzem olan organizasyonları hızla gerçekleştirmek ihtiyacını duyuyordu. Yazar Ayaz İshaki, aslında dine soğuk bakan insanlar karşısında, Müslüman kimliğini ısrarla vurgulayan bir zihniyeti temsil ediyordu. Dolayısıyla iki görüş arasında dini anlayış bakımından da farklılıklar ortaya çıkmış ve mücadelenin temelini bir bakıma bu farklılıklar teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

ABDULLİN, Y: "Ceditçilik Hareketi", *Miras dergisi*, No 4, 1995.

AGİ Ferit "XIX. Y.Y.da Tatar Türkleri'nde Ceditçilik (Milli Yenileşme) Hareketi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı 7

ABDULLİN, Y: "Ceditçilik Hareketi", *Miras*, No 4, 1995

Aziz: *Tatar Tarihi*, Moskova, 1925.

GAYNULLİN Mühmet *Tatar Maarifecilik Edebiyatı*, Kazan, 1979.

EHMEDULLİN: 'Gayaz İshakiy Hem Tatar Dramaturgiyesi". *Miras*. No1, 2, Kazan,1995

EHMEDULLİN, Azat: *Tatarskava Dramaturgiva*. Moskva, 1983

İSHAKİ, Gayaz "Kiyemet", *Miras degisi*, No 1, 1998.

İSHAKİ, Gayaz *Zindan*, Kazan, 1991

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

-
- GAYNANOVA, Lena; Mehmudov, Henüz: "Zarıgıp Kötken Miras". Ayaz, İSHAKİ: Zindan. Kazan. Tataristan Kitap Neşriyatı, 1991
- İSHAKİ, Gayaz: Kıvemet.Komediya. C.3. Kitap. Kazan, 1910, Miras. No 12, 1997, No1, 1998
- İSHAKİ, Gayaz: Cemgivet. Komediya.C.3, K.1. Kazan Haritnov Tipogpafiyesi, 1911; Ayaz, İSHAKİ: "Cerngiyet", Zindan. Kazan. Tataristan Kitap Neşriyatı, 1991
- İSHAKİ, Gayaz: Aldım-Verdım.Kazan, 1907
- İSHAKİ, Gayaz: "Aldım-Verdım". Zindan. Kazan, 1991
- İSHAKİ, Gayaz: "Üç Hatın Bilen Tormış". Miras, No 7-8, 1996
- İSHAKİ, Gayaz: Can Bayeviç.Komediya.Miras No 7, (1998
- İSHAKİ, Gayaz: •Muallim*. Miras». Kazan,No10, (1991
- Musin, Flün *Gayaz İshakıy*, Kazan, 1998.
- Tatar Edebiyatı Tarihi, SSSR Fenner Akademiyesi Kazan Filialı G.İbrahimov isimindeki Tel, edebiyat hem Tarih İnstitutı cilt 2, Kazan, 1985.
- Tatar Edebiyatı Tarihi, SSSR Fener Akademiyesi , Kazan Filialı G.İbrahimov isimindeki Tel, edebiyat hem Tarih İnstitutı, cilt 3, Kazan, 1985

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*